

ADABIY TANQIDNING BUGUNGI KUNDAGI O'RNI VA MUAMMOLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19674237>

Mamirova Shodiyaxon Rafiqdjon qizi

Qo'qon Universiteti Andijon filiali o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada adabiy tanqidning zamonaviy adabiy jarayondagi o'rni, uning estetik tafakkur, kitobxon madaniyati va badiiy mezonlarni shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, bugungi kunda adabiy tanqid oldida turgan asosiy muammolar – yuzaki baholash, nazariy tayanchning sustligi, ommaviy axborot maydonining bosimi, kitobxonlik didining o'zgarishi va professional tanqidchi maqomining zaiflashuvi masalalari yoritiladi. Maqolada adabiy tanqid faqat asarni baholovchi vosita emas, balki adabiy jarayonni yo'naltiruvchi, estetik tafakkurni tarbiyalovchi va ijodkor bilan kitobxon o'rtasida ma'naviy-estetik ko'priq vazifasini bajaruvchi muhim soha ekani asoslanadi.

Kalit so'zlar

Adabiy tanqid, adabiy jarayon, estetik mezon, kitobxon didi, tanqidchi, badiiy tahlil, zamonaviy adabiyot

Abstract

This article analyzes the role of literary criticism in the contemporary literary process and its importance in shaping aesthetic thought, reading culture, and artistic criteria. It also examines the main problems faced by literary criticism today, including superficial evaluation, weak theoretical foundations, the pressure of mass media, the transformation of readers' tastes, and the declining professional authority of the critic. The article argues that literary criticism should be understood not merely as a tool for judging texts, but as an important field that directs literary development, cultivates aesthetic thinking, and creates an intellectual bridge between the writer and the reader.

Keywords

Literary criticism, literary process, aesthetic criteria, reader response, critic, textual analysis, contemporary literature

Kirish

Bugungi globallashuv, tezkor axborot almashinuvi va madaniy maydonlarning keskin kengayishi sharoitida adabiy tanqid masalasi yanada dolzarb tus olmoqda. Negaki, badiiy asarning haqiqiy qiymatini aniqlash, uning estetik salmog'ini belgilash, mazmun va shakl uyg'unligini tahlil qilish hamda uni adabiy jarayon kontekstida baholash aynan tanqidning asosiy vazifalaridan biridir [1, 12-b.]. Adabiyot faqat matnlar yig'indisi emas; u ma'naviy ong, ijtimoiy fikr va estetik qarashlar maydoni hamdir. Shu sababli adabiy tanqid ham oddiy baholash emas, balki murakkab tafakkur amaliyoti sifatida namoyon bo'ladi.

Adabiy tanqid tarixan ijodkor, asar va kitobxon o'rtasidagi eng faol vositachi bo'lib kelgan. Tanqidchi nafaqat asarni tahlil qiladi, balki uning ichki poetikasini, g'oyaviy yo'nalishini, badiiy topilmalarini va kamchiliklarini ochib beradi. Shu ma'noda tanqid adabiyotning o'zini anglash vositasidir [4, 29-b.]. Biroq bugungi kunda ushbu soha bir qator jiddiy muammolarga duch kelmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, tezkor sharhlar, reklama xarakteridagi taqdimotlar va ommaboplik ortidan quvish holatlari ko'pincha chuqur, ilmiy va estetik mezonlarga asoslangan tanqidiy fikrni siqib chiqarmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi – adabiy tanqidning bugungi kundagi o'rnini aniqlash, uning asosiy funksiyalarini ko'rsatish va zamonaviy sharoitda duch kelayotgan muammolarni ilmiy-nazariy asosda tahlil etishdan iborat.

Adabiy tanqidning mohiyati va estetik vazifasi

Adabiy tanqid, eng avvalo, badiiy asarni talqin etish, baholash va adabiy jarayon ichidagi o'rnini belgilashga qaratilgan estetik faoliyatdir. U nazariya bilan amaliyotni tutashtiradi: bir tomondan, badiiy matnning tuzilishi, obrazlar tizimi, uslubiy xususiyatlari va poetik qatlamlarini o'rganadi; ikkinchi tomondan, shu tahlil asosida muayyan estetik hukm va xulosalar beradi [2, 34-b.].

Tanqidning mohiyatida faqat "yaxshi" yoki "yomon" degan oddiy hukm yo'q. Asl tanqid – bu asarning ichki qonuniyatlarini ochish, uning badiiy energiyasini ko'rsatish, ijodkor niyatini kengroq madaniy va tarixiy fon bilan bog'lash demakdir. Shuning uchun ham adabiy tanqid estetik tafakkurning muhim ko'rinishi hisoblanadi [3, 27-b.].

Badiiy adabiyot jamiyatning ma'naviy holatini aks ettirsa, tanqid shu aksning sifatini, teranligini va ta'sir kuchini aniqlaydi. U adabiy mezonlarni shakllantiradi, didni tarbiyalaydi va kitobxonni yuzaki taassurotdan chuqur mushohadaga olib kiradi [5, 18-b.]. Demak, adabiy tanqidning eng katta vazifalaridan biri – estetik idrokni boyitishdir.

Bugungi adabiy jarayonda tanqidning o'rne

Hozirgi adabiy muhitda tanqidning o'rnini nihoyatda muhimdir. Chunki matnlar soni ko'paygan, nashr va elektron platformalar kengaygan, yozuvchilar avlodi yangilanmoqda. Bunday sharoitda qaysi asar chinakam badiiy yutuq, qaysi biri vaqtinchalik ommabop mahsulot ekanini farqlash uchun asosli tanqidiy qarash zarur bo'ladi [1, 26-b.].

Tanqid adabiy jarayonni tartibga soluvchi va ma'lum ma'noda yo'naltiruvchi kuchdir. U yangi asarlarning badiiy qimmatini ko'rsatadi, adabiyotdagi ustuvor tendensiyalarni aniqlaydi, ijodkorlar izlanishini tahlil qiladi va adabiy muhitda mezon paydo qiladi. Tanqid bo'lmagan joyda esa baholash ko'pincha subyektiv did, shaxsiy munosabat yoki reklama ta'siriga berilib ketadi [6, 44-b.].

Bundan tashqari, tanqid kitobxon uchun ham yo'l ko'rsatuvchi vazifa bajaradi. Har bir kitobxon badiiy asarni chuqur nazariy saviyada talqin qila olmaydi. Shu bois tanqidchi asardagi estetik g'oya, timsollar, ijtimoiy-falsafiy qatlamlar va uslubiy o'ziga xosliklarni sharhlash orqali kitobxon idrokini boyitadi [4, 51-b.]. Bu esa kitobxonlik madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy adabiy tanqid oldidagi asosiy muammolar

Bugungi kunda adabiy tanqidning birinchi katta muammosi – yuzakilikdir. Ko'plab sharh va taqrizlarda asarning badiiy qurilishi, poetik tili, ramziy qatlamlari yoki intertekstual xususiyatlari chuqur tahlil qilinmaydi; asar syujeti qisqacha qayta hikoya qilinib, umumiy maqtov yoki tanbeh bilan cheklaniladi [3, 49-b.]. Bunday yondashuv tanqidni ilmiy-estetik salmog'idan mahrum qiladi.

Ikkinchi muammo – nazariy tayanchning sustligi. Tanqidchi matnga yondashishda adabiyotshunoslik nazariyasi, zamonaviy metodologiyalar, qiyosiy tahlil mezonlari va estetik kategoriya tushunchalariga suyanmasa, uning fikri mustahkam dalillarga ega bo'lmaydi. Natijada tanqidiy maqola hissiy munosabat darajasida qolib ketadi [2, 61-b.].

Uchinchi muammo – ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarning bosimi. Bugungi media maydonida tezkor fikr ko'pincha chuqur fikrdan ustun kelmoqda. Ko'plab "sharhlar" aslida adabiy tanqid emas, balki tezkor taassurot yoki reklama shakliga kirib qolgan. Bu holat tanqidiy fikrning mezoniy va mas'uliyatli tabiatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi [7, 33-b.].

To'rtinchi muammo – professional tanqidchi maqomining zaiflashuvidir. Oldin tanqidchining fikri adabiy jarayonda muhim mezon bo'lib xizmat qilgan bo'lsa, bugun ayrim hollarda uning ovozi ommabop platformalardagi shovqin orasida sezilmay qolmoqda. Bu esa adabiy jarayonda chuqur ilmiy-estetik tahlilning ta'sir doirasini toraytiradi [1, 39-b.].

Yana bir muhim muammo – kitobxon didining o'zgarishi. Ommaviy madaniyat va tezkor iste'molga mos mahsulotlar ko'paygan sari kitobxonning sabrli, tahliliy va estetik mutolaaga tayyorligi ham zaiflashib borishi mumkin. Natijada murakkab, ko'p qatlamli asarlar o'rniga yengil syujetli, tez o'qiladigan matnlar ko'proq e'tibor qozonadi. Bunday vaziyatda tanqidning ma'rifiy vazifasi yanada ortadi [5, 41-b.].

Adabiy tanqidning istiqboli va rivojlanish yo'llari

Adabiy tanqid o'z mavqeini saqlab qolishi va rivojlantirishi uchun, avvalo, nazariy asoslarni mustahkamlashi zarur. Zamonaviy tanqidchi klassik adabiyotshunoslik bilan bir qatorda hozirgi metodologik yondashuvlar – germenevtika, narratologiya, diskurs tahlili, reseptiv estetika va madaniy tadqiqotlar bilan ham tanish bo'lishi lozim [6, 58-b.].

Ikkinchidan, tanqid tilining o'zi ham muhim. Haddan tashqari murakkab, faqat tor doiradagi mutaxassislar tushunadigan matnlar keng kitobxon ommasiga yetib bormaydi. Shu bilan birga, ortiqcha soddalashtirish ham tahlilning ilmiy darajasini tushiradi. Demak, zamonaviy tanqid ilmiylik va ravonlik o'rtasida muvozanat topishi kerak [4, 67-b.].

Uchinchidan, adabiy tanqid nashr va platforma jihatidan ham yangilanishi zarur. Bugungi yosh kitobxon ko'proq raqamli maydonda faol. Shunday ekan, sifatli tanqidiy maqola va sharhlar faqat an'anaviy jurnallarda emas, balki elektron platformalar, ilmiy portallar va madaniy media loyihalarda ham muntazam e'lon qilinishi kerak [7, 46-b.].

Eng muhimi, tanqid mustaqil fikr, ilmiy halollik va estetik mas'uliyatga tayangan holda rivojlanishi lozim. Faqat shunda u adabiy jarayonning chinakam mezoniy kuchi bo'la oladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, adabiy tanqid bugungi kunda adabiy jarayonning ajralmas va zarur bo'g'ini bo'lib qolmoqda. U badiiy asarni chuqurroq anglash, estetik mezonlarni belgilash, kitobxonlik didini tarbiyalash va ijodkor izlanishlarini adolatli baholashda muhim rol o'ynaydi [2, 73-b.; 5, 49-b.].

Biroq zamonaviy adabiy tanqid oldida yuzakilik, nazariy tayanchning sustligi, ommaviy maydon bosimi, professional tanqidchi maqomining zaiflashuvi va kitobxon didining o'zgarishi kabi jiddiy muammolar mavjud. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun tanqidning ilmiy asosini kuchaytirish, uning tilini ravon va ta'sirchan qilish, yangi media maydonlariga chiqish hamda mustaqil estetik pozitsiyani saqlash zarur. Shunda adabiy tanqid nafaqat mavjud adabiy jarayonni

sharhlovchi, balki uning sifatini belgilovchi va rivojlanish yoʻnalishini koʻrsatuvchi kuch sifatida oʻz mavqeini mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ёўлдошев Қ. Адабиёт ўқитишнинг илмий-назарий асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996. – 192 б.
2. Eagleton, T. Literary Theory: An Introduction. – 2nd ed. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996. – 248 p.
3. Culler, J. Literary Theory: A Very Short Introduction. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 152 p.
4. Wellek, R., Warren, A. Theory of Literature. – 3rd ed. – New York: Harcourt, Brace & World, 1956. – 382 p.
5. Саид Аҳмад. Адабиёт, танқид ва ижод масалалари. – Тошкент: Маънавият, 2007. – 160 б.
6. Said, E. The World, the Text, and the Critic. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983. – 328 p.
7. Belsey, C. Criticism. – 2nd ed. – London: Routledge, 2002. – 136 p.